

Tornedalens bibliotek och dess roll i försvenskingsarbetet

Marita Mattsson Barsk

Förord

”Allt sedan Tornedalens bibliotek startade 1928 har Övertorneå kommun haft förmånen att ha ett jämförelsevis stort bibliotek inom sina gränser. Ingen annan landsortskommun i Sverige har ett bibliotek av motsvarande storleksordning med en så förhållandevis ringa kommunal insats.” (Karin Främling, bibliotekarie, ur skrivelse till Kommunfullmäktige i Övertorneå 1962.)

Mitt uppdrag har varit att ge en kunskapsredovisning över verksamheten vid Tornedalens bibliotek i Övertorneå, Norrbotten, och dess inriktning i en tid då en nationalistisk ideologi om ett folk, en kultur och ett språk var rådande. Tornedalen, med sin finsktalande befolkning, sågs som ett problemområde i Sverige. Biblioteket som grundades på statligt initiativ hade till uppgift att ge befolkningen god litteratur på svenska språket.

Rapporten gör inte anspråk på att vara en fullskalig studie utan en redovisning av arkivmaterial, litteratur, artiklar och skrivelser om biblioteksverksamheten, dess inriktning samt om initiativtagare, finansörer och möjliggörare. Studien baseras således primärt på arkivforskning och syftar till att göra en sammanställning av arkivmaterial och innehåll som kan användas för utredning och vidare forskning. Jag har i mitt arbete avsett redovisa hur biblioteksverksamheten organiserades, vad drivkrafterna var och vilka som var drivande i arbetet och hur man lyckades få finansiering ända fram till 1960-talet. Jag har tittat på inköpsförfaranden och urval samt följt debatten om den befarade spridningen av finsk litteratur vid gränsen, vilket sågs som ett hot mot både svenska rikets säkerhet och svensk kultur.

Beställare av rapporten är Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset (KU2020:01).

Min relation till arbetet

Jag är född i Saittarova i Pajala kommun med meänkieli, tidigare benämnd tornedalsfinska, som modersmål. Svenska lärde jag mig i skolan i slutet av 50-talet och början av 60-talet. Efter studier i Umeå och Lund kom jag in på bibliotekshögskolan i Borås och strax efter utbildningen fick jag ett vikariat som finsk bibliotekskonsulent i Norrbottens län med placering vid Tornedalens bibliotek. Jag blev kvar på Tornedalens bibliotek i många år i olika positioner och var dess chef fram till 2009 varefter jag tillträdde som chef vid Stadsbiblioteket i Haparanda.

Minoritetsfrågor har intresserat mig i alla år och det har gett mig många intressanta uppdrag. Under 70- och 80-talet samarbetade biblioteket med andra minoriteter på Nordkalotten, dvs. Nordnorge, norra Finland och Murmanskregionen i Ryssland i olika projekt finansierade med statliga projektmedel. 1981 var jag med vid bildandet av Svenska Tornedalingars Riksförbund, STR-T som ägde rum på Tornedalens folkhögskola. Folkhögskolan grundades 1899 med syftet att sprida svensk kultur och odling i finsktalande Tornedalen och att vara en utpost för svenskhetens bevarande i Sveriges yttersta gränsbygd mot öster. 1981 var förhållandena de motsatta, vi påbörjade arbetet med att återerövra vårt språk, meänkieli.

Jag har medverkat i olika seminarier, dels som föredragshållare eller moderator, dels som sakkunnig i olika paneler. Jag har ofta fått berätta om tornedalska författare, om minoritetslitteratur och om att verka i gränsbygd. Jag har skrivit ett stort antal artiklar och även fått två pjäser antagna, den ena sattes upp av länsregissören i Norrbottens län och den andra av Tornedalsteatern. Jag har även publicerat en skrift med historik över Tornedalskommunernas förbunds verksamhet och en barnbok på meänkieli. Under flera år var jag med i styrelsen för bokförlaget Tornedalica och jag har suttit med i Statens kulturråds referensgrupp när det gäller minoritetsfrågor. Mitt intresse för litteratur, bibliotek och minoriteter ledde mig också till USA där jag med medel från svensk biblioteks förening kunde göra en rundresa bland indianreservaten för att studera deras biblioteksverksamhet. En hel del påminde om Tornedalen, så som bristen på böcker på deras modersmål och deras ansträngningar för att bevara sina språk.

Källmaterial

I mitt arbete har jag gått igenom Medlemsblad för Tornedalens folkhögskola, Övertorneå kommuns arkiv, Tornedalens folkhögskolas arkiv, Nordkalottbibliotekets handlingar, styrelseprotokoll för Tornedalens bibliotek, redogörelser för Tornedalens folkhögskola, redogörelser för biblioteksverksamheten i Övertorneå samt skrivelser och tidningsartiklar som berör biblioteket i Övertorneå. Det material som finns lokalt är till stor del osorterat i pärmar och mappar. Det har tagit mycket tid att reda ut händelseförloppen. För vissa år finns skrivelser och protokollsutdrag i ordning vilket varit till god hjälp. Jag har även tillbringat tid i Övertorneå kommunarkiv men då Tornedalens bibliotek administrativt inte legat under kommunen finns där endast handlingar av senare datum. På grund av dess statliga uppdrag från 1928 har inte Tornedalens bibliotek i Övertorneå, till skillnad från andra bibliotek i Sverige, varit kommunalt. Trots det fungerade Tornedalens bibliotek som ett kommunbibliotek. Bibliotekets uppdrag var att sprida god svensk litteratur i de finsktalande delarna av Norrbotten och fungera som ett led i försvenskningens arbetet.

Förr var prästen Guds och statsmaktens lokale representant. Hans uppgift var bland annat att förmedla bildning till församlingsmedlemmarna. När det gäller domkapitlets arkiv som numera finns i Härnösand har jag inte tagit del av det utan lämnar det arbetet till andra för vidare forskning. Materialet som berör Tornedalen på landsarkivet är inte digitaliserat utan kräver närvaro i läsesal alternativt betalning för forskning, därför har det ej tagits i beaktning i denna studie. De många skrivelserna och dokumenten från domkapitlet och Kungl. Skolöverstyrelsen som finns bevarat lokalt utgör underlag i mitt arbete. Jag har även använt mig av källor på internet, så som rapporter och uppsatser i ämnet bibliotekshistoria.

Det finns en hel del skrivet om försvenskningen av Tornedalen under 1900-talets första hälft, men lite finns skrivet om Tornedalens bibliotek, dess framväxt och dess roll i försvenskningens arbetet. Biblioteket nämns i ett flertal arbeten och då med hänvisning till stadgeändringen 1957 då ordet ”svensk” ströks ur stadgarna och biblioteket kunde börja köpa in litteratur på finska vid sidan av andra språk som engelska, danska och tyska, böcker som redan fanns i beståndet. I jubileumsskriften över Tornedalens folkhögskola 1999, ”Tradition och förnyelse”, finns en artikel om Tornedalens bibliotek skriven av mig.

Tornedalen

Tornedalen ingår i ett flerkulturellt område på Nordkalotten där tre nationer, trots sina olikheter och ett flertal språk, haft ett gemensamt förflutet. Kulturen på Nordkalotten har inte varit avhängig riksgränser, utan det utmärkande för regionen har varit mötena över gränserna. Efter gränsdragningen mellan Sverige och Finland 1809 hamnade en finsktalande befolkning

på svensk sida. Befolkningen bevarade den gamla finskan muntligt och utvecklade den i en ny riktning. Till vardags har inte befolkningen märkt av riksgränsen särskilt mycket förrän kring sekelskiftet 1900. Här bodde vanliga människor med vanliga liv, precis som i övrig landsbygd i Sverige. Skillnaden mot övrig landsbygd var att befolkningen talade tornedalsfinska och inte svenska. Östra Norrbotten längs finska gränsen kallades för finnbygden. De flesta där kunde varken skriva eller läsa svenska, och många kunde inte heller läsa finska eftersom de statsunderstödda skolornas undervisning från och med 1888 skulle ske helt på svenska.

Vid sekelskiftet var Norrbotten en expanderande region. Man hade upptäckt naturresurserna i norr och med den nya tekniken som kommit kunde naturrikedomarna tastillvara.. Gruvorna i Malmfälten och vattenkraften skulle byggas ut. Vid järnvägsbygget mellan Gällivare och Ofotenbanan 1898 arbetade 6000 man. Norrbotten var i blickfånget. Det var en expanderande region med stort riksintresse. Det ryska storfurstendömet där Finland ingick som en autonom del låg alldeles intill den svenska gränsen och upplevdes som ett hot. Vid den tiden fanns från svensk sida farhågor om den finstalande befolkningen inom Sveriges gränser och dess lojalitet till fosterlandet vid händelse av konflikt. Det var i den här tidsandan, närmare bestämt 1927, som Tornedalens bibliotek grundades och fick en enorm betydelse i spridande av svensk litteratur i Tornedalen. En storskalig satsning för att nå ut med svensk kultur och bildning till finnbygden tog vid.

Boksamlingar var början

Det fanns ett stort intresse för biblioteksfrågor vid sekelskiftet 1900. Vid den här tiden fanns olika typer av boksamlingar och bibliotek, allt från sockenbibliotek som ofta var knutna till kyrkan, nykterhetsbibliotek, arbetarbibliotek, studiecirkelbibliotek och läsestugor, dvs. olika stora boksamlingar kopplade till intresseorganisationer. Den stora frågan var hur läsning för folket skulle organiseras. En tidig profil i frågan var Georg Kronlund som kom att få stor betydelse för biblioteksfrågan i Tornedalen. Han var riksdagsman och häradshövding i Torneå domsaga fram till 1908. Kronlund lämnade in en motion redan 1899 i andra kammaren om statsbidrag till sockenbibliotek eftersom han ansåg att staten på ett bättre sätt skulle kunna ta hand om bibliotekens ordnande och skötsel. Motionen avlogs. Den återkommande frågan i debatten var bibliotekens roll för samhällsutvecklingen och man efterlyste en offentligt finansierad verksamhet till gagn för riket. 1905 kom beslut om att inrätta statsbidrag till kommuner med bibliotek men det skulle dröja innan det fick genomslag.

Den kanske mest betydelsefulla förgrundsfiguren i biblioteksfrågan vid seklets början var Valfrid Palmgren. 1905 blev hon den första kvinnan att anställas vid Kungliga biblioteket och fem år senare valdes hon in i Stockholms stadsfullmäktige. Palmgren gjorde en studieresa till USA där hon under tre månader studerade folkbibliotek. Där möttes hon av ljusa, luftiga bibliotek med ett stort urval av litteratur på många språk och med utbildad personal. Böckerna var dessutom uppställda i öppna hyllor så besökarna kunde på egen hand titta i dem. Hon noterade att biblioteken var mötesplatser och öppna för alla oavsett bakgrund. Palmgren fick i uppdrag att utreda biblioteksfrågan och uppdraget utmynnade i en rapport om hur biblioteksverksamheten i Sverige skulle kunna organiseras. I den framgår att tillgång till gratis böcker är en förutsättning för ett fungerande samhälle och en lösning på sociala problem. Samma år som Tornedalens bibliotek grundades 1928 öppnades Stockholms stadsbibliotek. En annan person som brann för folkbildning var Ossian Svensson, föreståndare på Tornedalens folkhögskola, som var ansvarig för tillblivelsen av Tornedalens bibliotek.

Den som i sin tur initierade tillblivelsen av Tornedalens folkhögskola var ovan nämnda Georg Kronlund. Han kom från Skövde och var riksdagsledamot i andra kammaren till 1914 samt

ledamot i Norrlandskommittén. Han var starkt engagerad i Norrlandsfrågan och även en flitig motionär.

”Det talades, det skrevs, det agiterades och motionerades av norrlandsriksdagsmännen, man lyssnade i början lite förstrött men blev snart intresserad, efter hand beviljades det ena stora anslaget efter det andra...” (Tradition och förnyelse, 1999)

Boksamlingar i Tornedalen

Bokens betydelse i bildningsarbetet var viktig och bristen på svensk litteratur i de finsktalande områdena i Norrbotten upplevdes som ett stort hinder i arbetet med att nå ut till befolkningen. Kungliga Patriotiska Sällskapet i Stockholm var ett sällskap som bildades 1766 för att verka för medborgarnas gemensamma upplysning och i fäderneslandet gagna och nytta arbetet för allmänhetens bästa. I folkbildningssyfte var sällskapet med och inrättade en stor mängd sockenbibliotek i Sverige under 1800-talet. Kungliga Patriotiska Sällskapet var ute så tidigt som år 1900 med fyra vandringsbibliotek som cirkulerade i Tornedalen och sällskapet beviljade medel till Tornedalens bibliotek under flera år i olika omgångar, bl.a. med bidrag till utbildade bibliotekarier.

Det fanns tidigt små boksamlingar för utlån på sina håll i Tornedalen bl.a. vid en del folkskolor. Haparanda lånebibliotek startade så tidigt som 1875. Haparanda var en liten nybliven stad där hantverk och handel dominerade. Läseintresset var stort bland lärlingar och gesäller berättar Gustav Svanberg i sin historik över biblioteket. Medlemskap i biblioteket kostade 10 kronor. Haparanda lånebibliotek erhöll kommunalt anslag så tidigt som år 1900. Ickemedlem fick låna mot en avgift på 1,50 per bok. Haparanda lånebibliotek kom inte att ingå i det verksamhetsområde som senare ingick i Tornedalens bibliotek då gränsen gick vid Karungi två mil norr om Haparanda. I grannkommunen Hietaniemi, idag Hedenäset, fanns ett skolbibliotek som inrättats på enskilt initiativ.

I finska Kukkola fanns en ungdomsförening som spred sig till den svenska sidan och 1900 grundades svenska Kukkolan Nuorisoseura / Kukkola ungdomsförening, en tvåspråkig förening efter finsk förebild. De unga umgicks över gränsen, ordnade med danser och lekar och läste böcker. Ungdomarna samlade ihop pengar till ett bibliotek och tio år senare hade de fått ihop till ett lånebibliotek med cirka 300 band innehållande mest skönlitteratur på finska och svenska. Syftet med biblioteket var

”att bland Sveriges finsktalande befolkning och i synnerhet bland ungdomen väcka och underhålla intresset för fosterlandskärleken, för upplysning och för skapandet av goda seder. Noggrant iakttagande av vårt lands lagar försöker föreningen nå sitt mål genom studier av litteratur...” (Tenerz, 1963).

Beståndet finns dokumenterat i en bokkatalog på bägge språken. Biblioteket innehöll, då katalogen kom ut 1903, 112 titlar på finska och 265 på svenska. Under den hetsiga språkstriden på 1920- och 30 talet fick ungdomsföreningen utstå mycket kritik för att de i sin verksamhet använde finska, samtidigt som de också mötte mycket kritik från det laestadianska hållet för sina danser och lekar.

De första arbetsstugorna inrättades i Norr- och Västerbotten under nödåret vintern 1903. De var avsedda för fattiga barn med lång väg till skolan. Barnen fick mat och uppehälle under sin vistelse på arbetsstugan, efter skolan fick de ställa upp som arbetskraft med städning, köksarbete, vedhämtning och andra praktiska göromål. Verksamheten finansierades med insamlade medel. Totalt fanns 27 arbetsstugor i norr och så många som 7000 barn vistades i dessa från starten fram till år 1954 då den sista avvecklades. På arbetsstugorna fanns större och mindre boksamlingar eller bibliotek tack vare gåvor av olika slag. Efter att Tornedalens

bibliotek bildats fick arbetsstugorna i Tornedalen ta del av dess vandringsbibliotek. I sitt arbete "Snölandets fattiga till hjälp" skriver Gerda Helena Lindskog att böcker på finska var bannlysta på de bibliotek som höll på att växa fram i arbetsstugorna. Jag tror själv att det fanns en del böcker på finska i boksamlingarna i de olika arbetsstugorna då beståndet till stor del var gåvor.

Tornedalens bibliotek tog över cirkulationen av böcker 1928, då med uppdraget att förmedla svensk litteratur. Föreståndarinnorna i arbetsstugorna skulle, bland många andra uppgifter, sköta om arbetsstugans bibliotek. Arbetet kunde delegeras. I instruktionen för föreståndarinnorna vid Norrbottens arbetsstugor står

"att bland barnen utvälja lämplig gosse eller flicka att handhava den närmaste vården av arbetsstugans bibliotek samt förmedla utlåning av böcker till barnen, varöver nödiga anteckningar skola göras i katalog eller låneliggare". (Slunga, 2000).

Jordbrukare-ungdomens Förbund (J.U.F) hade 1919 ett eget bibliotek. Till sina studiecirklar skaffade de både svensk och finsk litteratur, målet för dem var verklig tvåspråkighet. Syftet med förbundet, som bildades av unga år 1918, var att utveckla ungdomsaktiviteter kring jordbruk men också att stimulera en allmän kulturell verksamhet. Här fanns ingen medverkan av lärare eller präster. För sina studiecirklar skaffade J.U.F böcker på både svenska och finska. J.U.F var en rörelse lik Kukkolos ungdomsförening, den var startad av gräsrotter med båda språken som grund. Rörelsen fick stor spridning.

"Hösten 1919 fick vår studieverksamhet sin start, och grunden lades till ett JUF-avdelningens eget bibliotek. I fortsättningen samlades medlemmarna vintertid i regel en kväll i veckan till cirkelstudier kring olika ämnen, till sång- och teaterövningar, till samkväm och läsaftnar." (Tenerz, 1963).

"Man värnade om Tornedalen genom kultur och finska språket. Initiativet kom från människor som växt upp i Tornedalen. De var inte motståndare till svenskundervisning, de ville ha tvåspråkighet och utveckling på egna villkor." (Lindskog, 2010).

Biblioteket vid Tornedalens folkhögskola

Tornedalens folkhögskola i Matarengi, nuvarande Övertorneå, grundades 1899 med ändamålet att genom inrättande av en folkhögskola i de finskspråkiga bygderna sprida svenskt språk och svensk odling och att i övrigt verka för höjandet av den materiella och andliga kulturen. Folkhögskolan skulle vara svenskhetens hemvist i Sveriges yttersta gränsbygd mot öster. Vid Tornedalens folkhögskola inrättades det första skolbiblioteket i liten skala i en av skolsalarna. Boksamlingen innehöll till största delen gåvor från olika håll. Till en början förvarades böckerna i skåp. Biblioteket var öppet för elever vid skolan såväl som för allmänheten.

Under 20-talet var biblioteksverksamheten i Sverige ännu relativt oorganiserad och ännu mer så i Tornedalen där man på försökt ordna bibliotek på olika håll av de böcker som staten sände ut gratis till skolorna. Det saknades dock organisation och resultatet var inte tillfredsställande. När Folkbildnings sakkunnigas betänkande 1926 föreslog att ett centralbibliotek borde inrättas i varje län väcktes tankar på ett bibliotek för finnbygden. I Östergötland hade ett sådant tillkommit med det omorganiserade Linköpings stifts- och landsbibliotek. Tanken på ett regionbibliotek för Tornedalen började ta form.

Gösta Malm, som var landshövding i Norrbotten mellan åren 1917 och 1928, konstaterade i ett brev till Ossian Svensson, föreståndare på Tornedalens folkhögskola, daterat den 14 mars

1927, att han efter en nyss avslutad resa i Tornedalen såg behov av att organisera biblioteksverksamhet i Tornedalen såsom motvikt till sådan på finska sidan. Vid den här tiden pågick en hetsig debatt i media om fennomaner som spred finsk propaganda bland befolkningen i Tornedalen och det fanns en oro att tillgången till finskspråkig litteratur skulle vinna terräng på bekostnad av den svenska litteraturen. Malm begärde att Ossian Svensson skulle utarbeta en plan för hur bokförsörjning i Tornedalen skulle kunna realiserars. Ossian Svensson, som anställdes 1918 som föreståndare till Tornedalens folkhögskola, ansvarade för skolbiblioteket. Hans stora intresse var böcker och folkbildning. Man kan anta att Svensson var väl förtrogen med diskussionerna kring bibliotekens roll i folkbildningsfrågor. På Tornedalens folkhögskola fanns redan 1914 ett relativt stort bibliotek med 1000 band och en betydande mängd tidningar och tidskrifter tack vare fria exemplar och gratis prenumerationer. Det var ett rikt bestånd innehållande bl.a. Stockholms dagblad, Stockholmstidningen, Aftonbladet, Göteborgs handels- och sjöfartstidning, Göteborg Morgonpost, Göteborgs Aftonblad, Norrbottenskuriren, Norrskensflamman, Haparandabladet, Svenskt skytte, Jorden och folket och Rösträtt för kvinnor. Det fanns stora möjligheter att hålla sig uppdaterad.

Biblioteksplan

Redan i januari 1928 var planen färdig, utarbetad av Svensson efter råd och anvisningar av förste bibliotekskonsulenten i Kungliga Skolöverstyrelsen, fil. dr. Knut Tynell. Förslaget innebar i korthet att biblioteksverksamheten skulle knytas till Tornedalens Folkhögskola i Matarengi, (ursprungliga namnet på centralorten i Övertorneå. När järnvägen 1914 drogs till Övertorneå fick orterna där det fanns stationer längs linjen mot Haparanda byta det finska ortsnamnet till ett svenskt). Biblioteket skulle omfatta samtliga finskspråkiga församlingar med undantag för Jukkasjärvi, Vittangi och Gällivare socknar där biblioteksverksamheten var bättre ordnad på grund av bättre kommunikationer till folkbiblioteket i Luleå. Ett förslag på gren- och vandringsbibliotek i detta enorma område framlades i planen. Verksamheten skulle skötas från Tornedalens folkhögskola med motiveringen att då den svenska folkhögskolan såväl till sitt ursprung som hela sin karaktär stått folkbildningen nära torde det vara lämpligt. Målet var att böckerna rationellt skulle nå ut till bildningsökande i Tornedalen. Svensson skriver i planen att det är ett viktigt led för svensk kultur i våra finskspråkiga bygder att det finns tillgång till svensk litteratur, *”Tornedalen har i detta avseende hittills varit efterblivet och befolkningen har varit mycket lite bekant med den svenska litteraturen”*. (ur Plan för biblioteksverksamhet inom Tornedalen.)

Remissvar på biblioteksplanen

Det utarbetade förslaget på en plan för biblioteksverksamhet för Tornedalen gick ut på remiss till Kungl. Skolöverstyrelsen och domkapitlet. Domkapitlet framförde i sitt yttrande till Länsstyrelsen att man delar landshövding Malms uppfattning om den stora betydelse denna fråga har såsom ett led i de allmänna strävandena att göra finnbygdsbefolkningen delaktig av svensk kultur. Man ansåg att mycket redan åstadkommit för ungdomens uppfostran via skolor, arbetsstugor och bygdekurser, men att man också ska ha en planmässigt ordnad verksamhet för att kunna tillfredsställa en förefintlig håg för läsning av böcker och ett mera gediget studium av svensk litteratur. Det har hittills inte funnits, menade man. Domkapitlet påpekade att även om det strömmat in finsk litteratur över den svenska sidan av Torne älv vill man inte fälla något förhastat omdöme om det så länge det inte handlar om finsk nationalistisk propaganda. Domkapitlet var medveten om att de äldre vanligen bara kunde läsa finska, men menade att de yngre som ännu inte nått 40 års ålder fritt skulle ha möjlighet att kunna välja mellan finsk och svensk läsning. Domkapitlet förordade planen.

”Bibliotekens utomordentliga betydelse för befolkningen i fråga varande gränstrakter, vilken av naturliga skäl har blott obetydliga bildningsmöjligheter, kan knappast tillräckligt kraftigt betonas.” *”Antalet bibliotek är ringa. Statsunderstödda bibliotek finns*

bara i Haparanda, Tärendö och Karl-Gustaf, ett bibliotek tillhörande ABF och i Hietaniemi två studiecirkelbibliotek tillhörande Godtemplarorden samt J.U.F.s bibliotek i Junosuando och Pajala. Det är otillfredsställande att det inte finns andra lättillgängliga bibliotek än de på andra sidan gränsen i Finland”.

För att realisera planen förordades statsbidrag eftersom man förutsatte att anslag var svåra att få i dessa fattiga och glest befolkade områden. Luleå folkbibliotek var länets största folkbibliotek och hade viss vandringsbiblioteksverksamhet, men Skolöverstyrelsen ansåg i sin skrivelse att Luleå inte skulle klara av hela länet inklusive Tornedalen. Kungl. Skolöverstyrelsen tillstrykte Svenssons förslag att centralbiblioteket skulle förläggas till folkhögskolan i Matarengi som det naturliga kulturcentrum den var. I ett av remissvaren framkom kritik från domkapitlet att Svensson förbisett erbjudandet från folkbiblioteket i Luleå att ställa till förfogande vandringsbibliotek i Tornedalen. Svensson svarade att urvalet är för dåligt, att böckerna inte är lämpade för befolkningen här uppe och troligen inte skulle väcka någon läslust. Han skrev att han inte vill ha ett intimare samarbete med Luleå än vid förmedling av enstaka beställningar biblioteken emellan. Vidare var han kritisk mot Luleå och deras okunskap om östra Norrbotten. Svensson ansåg att Tornedalens bokförsörjning inte kunde lösas via Luleå.

”Kunde det med fog göras gällande att Luleå folkbibliotek i stor utsträckning kan tillgodose behovet av böcker här i Tornedalen vore det onödigt att sätta igång med något nytt företag. Detta har dock inte hittills visats i praktiken, och jag för min del är av motsatt åsikt.”

Tornedalens bibliotek tar form

Beslut om inrättande av Tornedalens bibliotek kom som ett nådigt brev med posten daterat den 28 september 1928.

”För anordnande av Biblioteksverksamhet i Tornedalen ställde Kungl. Maj:t enl. nådigt brev av den 28 sept. 1928 till Skolöverstyrelsens förfogande från förslagsanslaget till folkundervisningens befrämjande i rikets nordligaste gränstrakter dels högst tiotusen kronor såsom engångsanslag för verksamhetens organiserande, dels ock högst tvåtusenfemhundra kronor för verksamhetens bedrivande under första halvåret 1929.”
(Redogörelse över Stiftelsen Tornedalens folkhögskola).

Ur Bestämmelser utfärdade av Kungl. Skolöverstyrelsen

§ 1. Tornedalens bibliotek har till uppgift att bereda befolkningen i Tornedalen (kommunerna Nedertorneå, Karl-Gustav, Hietaniemi, Övertorneå, Korpilombolo, Tärendö, Pajala, Junosuando och Karesuando) tillgång till god svensk litteratur. Biblioteksverksamheten omfattar dels ett huvudbibliotek i Matarengi, dels fasta bokbestånd på vissa därför lämpade platser (grenbibliotek), dels från huvudbiblioteket utsända vandringsbibliotek. All bokutlåning är kostnadsfri med det undantag som nedan i §4 säges. I Tornedalsbiblioteket ingår även biblioteket vid Tornedalens folkhögskola i Matarengi. Dess böcker stämplas med särskild stämpel, och dess räkenskaper föras särskilt, så att folkhögskolans bokbestånd vid en eventuell uppdelning kan fränkiljas.

§ 2. Det närmaste överinseendet över bibliotekets verksamhet handhaves av en styrelse, vilket består av landshövdingen i Norrbottens län som ordförande, föreståndaren för Tornedalens folkhögskola i Matarengi och folkskoleinspektören i Tornedalens inspektionsområde samt två personer vilka för en tid av fyra år utses, en av Skolöverstyrelsen och en av föreståndarna för de till verksamheten anslutna grenbiblioteken. Länsstyrelsen i Norrbottens län, Styrelsen för Tornedalens folkhögskola, Skolöverstyrelsen och föreståndarna för grenbiblioteken äga rätt

att, om de så önska, utse personlig suppleant för respektive styrelsemedlemmar.

.....
Sedan följer formalia i ytterligare paragrafer.

Föreståndaren Ossian Svensson var medveten om att bokbeståndet var föråldrat till innehållet, mindre väl valt och mindre välvårdat.

”Det är givet att det måste högst betydligt utökas och kompletteras med nyare litteratur innan det kan fylla sin uppgift som huvudbibliotek”.

Men skolbiblioteket fick bli grunden till det nya biblioteket och böckerna ställdes upp i nya lokaler. Vid styrelsens första sammanträde i januari 1929 utsågs läraren Fredrik Borelius vid sidan av sitt lärarjobb till bibliotekarie, efter studieresa till Danmark och en genomgången bibliotekskurs i Luleå. Arbetet med inköp, katalogisering och inbindning tog vid. Till sin hjälp hade Borelius bibliotekarie H. Wieslander från Stockholms stadsbibliotek. Under två månader var Wieslander ansvarig för upplägg av verksamheten samt inköp och han påbörjade arbetet med kortkatalog. Borelius hade bett Olga Bardh från Luleå stadsbibliotek om namnförslag och hennes förslag, Tornedalens bibliotek, antogs av styrelsen med tanke på verksamhetsfältet.

Huvudbiblioteket ansvarade för inköpen i samråd med bibliotekskonsulenterna på Skolöverstyrelsen och med hjälp av grundkataloger för urval av böcker till statsunderstödda bibliotek. Behovet av en bibliotekarie som på heltid kunde ägna sig åt biblioteket var stort. Bokbeståndet växte snabbt och arbetet med biblioteket krävde mycket tid. Ossian Svensson ansökte om medel från Kungliga Patriotiska sällskapet för att anställa en bibliotekarie på heltid. Det gick inte att sköta biblioteket som en bisyssla till lärarjobbet längre. Lånen växte varje år. I ansökan åberopar Svensson vikten av att kunna erbjuda befolkningen läsning på svenska.

”Biblioteksverksamheten i Tornedalen måste anses ha en verkligt nationell betydelse och den bör med alla till buds stående medel upprätthållas, särskilt med hänsyn därtill att Tornedalens befolkning beredes tillgång till svensk litteratur och icke blir hänvisad till att uteslutande anlita de finska bibliotek, varmed man står till tjänst från riksfinskt håll. Sådana bibliotek ha anlagts på flera håll i Tornedalen, och senast i mitten av mars månad innevarande år har överförts 11 kollin finsk litteratur med finska vetenskapsakademins i Helsingfors som avsändare att stationeras i Tärendö”. (Arkivet, Nordkalottbiblioteket)

Fredrik Borelius, lärare vid skolan år 1915–1938 skriver så här om biblioteket som stod uppställt vid skolans eget bibliotek.

”Det var troligtvis då det största landsbygdsbiblioteket i landet med mer än trettontusen band och en lånesiffra som rörde sig omkring trettiotusen per år. I en trakt där de äldre ofta hindrades från läsning av språksvårigheter och en ibland forntidspräglad inställning till profana böckers bruk var det inte dåligt. Lånen gick ut över hela det finskspråkiga området. Till att börja med sköttes biblioteket av en av skolans lärare, men det dröjde inte länge förrän arbetet växte ut över bisysslornas stadium” (Borelius, 2008).

En av de tidiga bibliotekarierna var Sven-Ola Hellmér, anställd mellan åren 1932–1935. Han verkade senare som stadsbibliotekarie i Umeå 1936—1945 och länsbibliotekarie i Västerbottens län 1946—1973 men han började sin bana vid Tornedalens bibliotek 1932 med lön från Patriotiska Sällskapet. Han berättar i en intervju gjord av elever vid Bibliotekshögskolan i Borås 1975 att lönen var så låg att det var svårt att klara sig. Han hade en månadslön på 333,33 kr och jobb för sex till sju månader per år från Patriotiska Sällskapet.

Men Tornedalens bibliotek var modernt, säger han i intervjun, det var ett av de första biblioteken i Sverige med filialer som annars bara fanns på vissa regionbibliotek.

Tornedalens bibliotek kom att innefatta, förutom huvudbiblioteket, skolbiblioteket och grenbibliotek placerade i kyrkbyarna inom området Karungi, Hedenäset, Korpilombolo, Tärendö, Pajala, Junosuando och Karesuando. Dessa fanns på folkskolorna och hade öppet två timmar i veckan för allmänheten. Vandringsbiblioteken skickades ut efter ett schema som cirkulerade var tredje månad med olika färdmedel som fanns till buds, det kunde vara med tåg, buss och olika turbilar. I redogörelser kan man läsa att ”Som väl är existerar en vitt utgrenad samtrafik mellan de olika kommunikationslederna.” Orterna som fick böcker tillsända var Nikkala, Vojakkala, Kukkola, Korpikylä, Vitsaniemi, Rantajärvi, Aapua, Pello, Jarhois, Teurajärvi, Narken, Sattajärvi, Erkheikki, Kaunisvaara, Saittajärvi, Kangos, Muodoslompolo, Kuttainen och Soppero. Från Luppio t.ex skriver man att det fungerar väl med mjölkbilen, dock med ett par dagars försening men med tanke på priset, en krona per låda, är det billigt. Från Kompelusvaara finns ett brev bland handlingarna skrivet av Edvin Israelsson.

” Härmed åter ett bibliotek och ett hjärtligt tack för lånet. Biblioteket som varit försvunnet i vintras hittade jag på vårsidan i en snödriva i Tärendö. Själva lådan var en del genomblöt och sönderfrusen men böckerna hade ej tagit nämnvärd skada. Om det ej blev besvärligt, torde kanske bibliotek andra gånger sändas över Gällivare.”

Sedan mitten av 30-talet har det funnits utbildade bibliotekarier med vissa perioder av vakanser. Olga Bardh från Regionbiblioteket i Luleå satt med i biblioteksstyrelsen under lång tid. Mellan åren 1937 och 1945 tjänstgjorde John Widén som bibliotekarie. Han undervisade i katalogkunskap för elever, berättade om nyutkommen litteratur och höll i olika kurser för biblioteksombud och ansvariga bibliotekarier i Norrbotten tillsammans med Bardh. Han underhöll ofta vid elevfester med bland annat trolleri.

I verksamhetsberättelsen kan man läsa att lånen minskade under åren 1939–40 på grund av försvarsberedskapens onormala förhållanden. Inkvartering av militärerna var stor. Året efter syns en ökning på 25%. Gränsen i Tornedalen bevakades av inkallade soldater från hela landet under beredskapstiden. Soldaterna var flitiga låntagare. Förutom lån till militärer skickades boksändningar till skogsarbetare. Medan Widén var inkallad till militärtjänstgöring tjänstgjorde en vikarie från Helsingborgs bibliotek i Övertorneå. John Widén efterträddes av Sonja Wiebe 1945–1952 och därefter tillträdde Karin Främpling bibliotekarietjänsten.

Biblioteket med landets största område att betjäna

Folkbildningsutredningen 1944 anförde i sitt betänkande att anskaffande av bokbilar var ett viktigt medel för att nå befolkningen på landsbygden. Centralbiblioteken fick ökade anslag och Norrbotten med sina speciella förhållanden var särskilt lämpat för det. 1950 anskaffades en bokbuss för gemensamt bruk av Centralbiblioteket i Luleå och Tornedalens bibliotek. Beslutet blev att Tornedalskommunerna skulle betjäna via Tornedalens bibliotek vid besöken i östra Norrbotten med böcker och personal. Med bokbussen nådde man lättare till de små biblioteken, studiecirkelbiblioteken och boklådorna i byar. Karin Främpling arbetade som bibliotekarie vid tiden då man i Norrbotten startade bokbussverksamheten. Begreppet Tornedalen betyder ett område av 400 km från norr till söder, en ofantlig sträcka efter sydsvenska förhållanden, skrev hon i ansökan om medel, och vidare att det är långt mellan låntagarna i Tornedalen. Bokbussen som gick två gånger om året till 90 byar förkortade avstånden och förmedlade lån praktiskt taget överallt. Utlåningen skedde till 50 % i hemkommunen, den andra hälften fördelades på sex filialbibliotek och bokbusslånen.

”Biblioteket är det enda bibliotek i landet som sorterar direkt under Kungl. Skolöverstyrelsen. Anslagen kommer från reservationsanslaget för bl.a Folkundervisningens främjande i rikets nordligaste gränssorter, sorterade under åttonde Huvudtiteln.” ”I bokbeståndet ingår numera åtskilliga hundra band finsk litteratur, vilka livligt utlånas. Före 1958 fick någon form av tryckalster på finska inte anskaffas. Denna bestämmelse är lyckligtvis ändrad till stor glädje för våra många, oftast enbart finstalande låntagare”. ”Det senaste årets ökade utlåningssiffror tyder på att tornedalningen är tydligt bokmedveten och fjärran från någon kulturskymning - ett glädjande faktum för Tornedalens bibliotek”. (Nordkalottbiblioteket, arkiv)

Åtgärder för att främja läsning på svenska språket

Under 1910- och 1920-talet gjordes ett flertal åtgärder från statens sida för att avhjälpa bristen på svenska böcker eftersom återkommande signaler kom från olika håll om avsaknaden av bibliotek och möjligheter till läsning. En storskalig satsning på litteratur till finnbygden drogs igång med hjälp av boksändningar, gratis tidningar, tidskrifter och generösa statsbidrag samt gåvor dels från välbeställda men också från olika bokförlag. Processen med att driva fram medel till verksamheten vid Tornedalens bibliotek fanns inom alla nivåer. På riksplanet var det riksdagsledamöter, på länsnivå domkapitlet och kyrkan, landshövdingen i Norrbottens län och folkskoleinspektörer. De som bäst kände till de lokala nätverken var präster, lärare och rektorer vid folkhögskolan. De utförde arbetet med att distribuera lämplig litteratur på svenska till allmänheten. Det handlade alltså om inflytelserika personer på flera plan. Att locka barn och unga att läsa svenska böcker var en utmaning då det talade språket hemma och bland vänner var finska.

Professor K.B Wiklund, Uppsala universitet, fäste uppmärksamheten vid att strävandena att få ungdomen att läsa svenska skulle få mer effekt om man sökte upp dem i den litteraturgren som de verkligen läste, dvs. tidningar. Han skriver hur Haparandabladet, ortens tidning var spridd i nästan förvånande omfattning. Den var begärlig överallt. De vanliga tidningarna lockade inte alls, dessutom hade de politisk färg och var inte lämpade att spridas på statens bekostnad. Tidningar av enklare slag, menade han, kan väcka läslust. Med anledning av det, hemställde länsstyrelsen hos Kungl. Maj:t att av förslagsanslaget till Folkundervisningens främjande bland de i rikets nordligaste trakter bosatta finnar måtte till länsstyrelsens och domkapitlets förfogande ställas ett belopp av tusen kronor för att på försök under 1913 sprida svenska opolitiska tidningar eller tidskrifter i finnbygden. Målgruppen var privata familjer. Prästen i församlingen valde ut vilka som var mest behövande av ett gratisexemplar. Länsstyrelsen och domkapitlet ombesörjde verksamheten från start. Verksamheten med gratis tidningar och tidskrifter fortsatte in på 1960-talet i olika former.

Ett särskilt anslag inrättades för spridning av ungdomslitteratur. 1911 beviljades insatsen med två tusen kronor efter en framställan av domkapitlet i Luleå. Anslaget höjdes under årens lopp. Även här var domkapitlet med hjälp av folkskolor och präster behjälpliga i början.

”Bibliotek fanns i Tornedalen vid en del skolor. Patriotiska Sällskapet hade anskaffat ett vandringsbibliotek, som cirkulerade i distrikten. Men de påstods ej lämpa sig för barnen.” (Tenerz 1963).

I en framställan den 6 juni 1912 rörande vissa förhållanden inom finnbygden framhöll Länsstyrelsen i Luleå att en verksam åtgärd för att hos ungdomen efter avslutad skolgång vidmakthålla intresset för svenskt språk och svensk litteratur vore att inrätta vandringsbibliotek eller grenbibliotek i finnbygden. Huvudändamålet skulle vara att stärka kunskapen i svenska och sporra läslusten. *”Böckerna bör vara lockande och då kan folkbildningssyftet träda i andra rum”*, står det. Verksamheten skulle skötas av Luleå

folkbibliotek och finansieras med statsunderstöd mot ett litet arvode inklusive fraktkostnader. Efter att Tornedalens bibliotek började sin verksamhet 1928 skedde arbetet från Övertorneå.

Finsk litteratur - en fara under 20- och 30-talet

Nyvaknad nationalism i Finland kom att påverka språkdebatten stort. Det finska uppfattades som en fara och att det började förekomma bibliotek och boksamlingar hos privata och bland folkrörelser där befolkningen kunde låna böcker på finska uppfattades som ett hot mot svenskheten. Ett exempel är Isak Krekulas boksamling i Tarendö. Krekula hade varit i USA och efter hemkomsten började han köpa böcker till ett eget hembibliotek på finska, från vilket även intresserade grannar fick låna hem. Det här skapade stora rubriker, först i lokalpressen, sedan i riksmidia. Biblioteket sades innehålla 600–700 volymer av hätsk fennomansk litteratur. Dagens Nyheter gjorde en studieresa i norra Finland och Tarendö efter en artikel i finska Veckojournalen 1929 om Krekulas bibliotek för att på plats undersöka boksamlingen. På första sidan av Dagens Nyheter den 3 juli 1929 kan man läsa ”Äktfinnarnas agent utlovar gratisresa men får blankt nej. Tarendöborna vägrar följa”. Nyheten illustreras med ett klipp från Veckojournalen där man påstår att Krekula är äktfinnarnas ombud och att i Tarendö finns hans bokcentral. I urklippet finns ett foto på Isak Krekula och hans hus. DN skrev följande om Krekulas bibliotek.

”Så imponerande såg boksamlingen inte ut. Här stod en enda hylla med 250 böcker ordnade i skönlitteratur, barnlitteratur, reseskildringar, jordbrukslitteratur och populära läroböcker. Någon propaganda syntes inte till” (DN, 1929-07-03),

Det visade sig alltså vara en helt vanlig samling av intressanta romaner och facklitteratur av olika slag. I artikeln framkommer också att journalisten gått igenom förteckningar av bokförsändelser vid tullen, som granskade försändelser och där framkom inget som kunde tolkas som agitation.

Det gick att låna litteratur på finska sidan av gränsen, vilket Ragnar Lassinantti, sedermera riksdagsman och landshövding i Norrbottens län har berättat om.

”Vi hade ett bibliotek i Tornedalen som bekostades av statsmedel, men före 1957 fick biblioteket inte förmedla finskspråkig litteratur fastän en del av befolkningen var finskspråkig och många tvåspråkiga. Då min mor var endast finskspråkig fick jag som liten parvel åka skidor en mil till bibliotekslådan i finska Pello för att låna henne böcker. Detta gjorde jag självfallet ytterst motvilligt men det gav mig tidigt, förutom förmågan att läsa finska, också den uppfattningen att alla språk måste betraktas som lika vackra och värdefulla som umgängesmedel mellan människorna”. (Ragnar Lassinantti i tal och skrift, 2005)

Dagens Nyheters insamling av böcker till bokstugor i landet

På 30-talet uppmärksammade riksmidia behovet av svensk litteratur till Tornedalen som motvikt till finsk litteratur. Dagens Nyheter gjorde 1934 insamlingar av lästa böcker för att dela ut till bokstugor i ensliga bygder. Den 26 februari skriver tidningen att ännu fler gränsbyar hoppas på bokstugor. Betydelsen av svensk litteratur för ungdomen, särskilt i finsktalande bygder, understryks kraftigt i en framställning från Pello, nära finska gränsen. Det är Yngve Haapaniemi som anholder om böcker.

”En bokstuga i Pello by skulle säkerligen komma att fylla ett verkligt behov. Allra största delen av barnen komma till skolan utan att kunna ett enda svenskt ord”.

”Befolkningen existerar under små förhållanden, men är nöjd med sin lott. En bokstuga skulle vara mycket välkommen”, skriver lärarinnan Ebba Ahlberg från Nikkala.

(DN 1934-02-24)

Redaktionen ringde till rektor Carlström på folkhögskolan och intervjuade om läget, han ställde sig positiv till att tidningen skulle vara behjälplig med spridande av svensk litteratur.

Dagen efter står det att läsa att rektor Carlström vid Tornedalens folkhögskola anser att de finska sändningarna i Tornedalen fordra motvikt, "en bok är raritet i Tornedalen". Uttalandet från skolans rektor gör Ossian Svensson upprörd. Han är ansvarig för Tornedalens bibliotek och försvarar sin verksamhet. Jag uppfattar det som att han vill visa finansierarna att verksamheten vid biblioteket verkligen når ut till folket med tanke på bidragen. Tornedalsfrågorna återkommer ofta i riksmidia vid den här tiden vilket tyder på stort nyhetsintresse för gränsbygden. I bibliotekskonsulentens, Tynell instämmer i Carlströms uttalande om det stora behovet av litteratur för Tornedalen.

"Det behövs mera böcker, ur en synpunkt vore det särskilt lämpligt om fler bokstugor kunde komma till stånd. Från finskt håll har nämligen på senaste år ordnats med en del boksändningar just till dessa trakter".

I en skrivelse daterad 1 mars 1934, som inte blir publicerad men som finns i arkivet på folkhögskolan, svarar Ossian Svensson till redaktionen,

"Den 27 februari förekom en telefonintervju om i biblioteksförhållandena i Tornedalen. Denna hade av någon anledning blivit något missvisande, varför undertecknad anhåller om att få anföra följande, som torde ställa förhållandena i ett något annan dager. Hade denna intervju stått att läsa för ungefär 5 år sedan, hade den i allt överensstämt med de verkliga förhållandena. Sedan dess har en livlig biblioteksverksamhet satts igång. Denna utgår från framför allt från det på hösten 1928 startade Tornedalens bibliotek. Detta drives nästan uteslutande med statsmedel och står under ledning av en styrelse med landshövding A.B. Gärde som ordförande".

"Biblioteket äger för nuvarande över 1000 band, fortsätter han, och därtill nästan enbart moderna arbeten. Bibliotekets utlån har kraftigt stigit. Innevarande budgetår tycks även en högst betydlig ökning, då de kontrollerbara siffrorna redan nu nå upp till föregående års slutsiffror. Hittills har bibliotekarie anställts med hjälp av enskilda medel framför allt av Patriotisk sällskapet. Vid innevarande års riksdag föreslår emellertid Kungl. Majt. i proposition en sådan ökning av anslaget till biblioteket att en bibliotekarie därför ska kunna anställas. Det är att hoppas, att detta förslag vinner riksdagens gillande, då ju lätt de privata bidragen kunna upphöra till stort men för den lyckligt påbörjade verksamheten".

Sedan redogör han för allt vad biblioteket gör för att sprida litteratur i finstalande bygder med 3000 låntagare.

"Ett par av de byar, som ansökt om bokstuga, stå i daglig förbindelse med Övertorneå. De kunna alltså erhålla önskade böcker senast en dag efter rekvisitionens avsändande, naturligtvis under förutsättning att boken ej förut är utlånad. Av det nu sagda framgår att förhållandena ingalunda äro så bedrövliga, som nog intervjun fick många att tro. Istället torde det med fog kunna sägas, att det är på få ställen i vårt land, som man på rena landsbygden har så goda möjligheter till boklån som i Tornedalen".

(Arkivet Nordkalottbiblioteket)

Förmedling av gratis tidningar, tidskrifter och böcker

Efter att Tornedalens bibliotek bildats fick Biblioteksstyrelsen vid Tornedalens bibliotek genom bibliotekarierna yttra sig om förslagen till urval när det gäller spridningen av god svensk litteratur. Oftast tackade man värdsamt för gåvorna och ibland föreslog man annat. Olika förlag sände provexemplar till Tornedalens bibliotek som fick behålla provexemplaren efter genomgång, vilket gav ett bra tillskott till mediebeståndet vid huvudbiblioteket. Bibliotekarien gick igenom förslagen och oftast ansåg man det vara bra. 1945 reagerade styrelsen på innehållet från Nordiska kompaniets förslag på inköp av litteratur som de

betecknade som tämligen likgiltiga och skrev att det vore önskvärt om det i fortsättningen skulle vara möjligt att ärendet bereddes av bibliotekarien vid Tornedalens bibliotek eller vid förhinder centralbibliotekarien i Norrbottens län eller annan biblioteksutbildad person. Med åren började man ta tydligare ställning till föreslagna urval. I ett tackbrev från 1957 i folkhögskolans arkiv till Domkapitlet skriver vik. bibliotekarie Kerstin Petersson

”Förslaget är relativt gott. För Blyton, Hemliga sjuan och mysteriet Max, samt Ott Amik som inte hör till författarens bästa sätter jag frågetecken”.

Det var stora upplagor som delades ut i byarna. Urvalet var till en början religiöst präglad men blev med tiden mer allmänt. För att ge ett exempel på innehåll - 1931 delades det ut 330 ex av Luleå stifts julbok, 400 ex av Barnbiblioteket Sagas olika nummer, 300 ex av Jultomten, 300 ex av Stjärna från Betlehem, 100 ex av Svenska kyrkans missionstidning, 200 ex av Julklockan m.fl titlar, totalt 19 660 ex. det året. Styrelsen för biblioteket skriver till Domkapitlet att urvalet är bra då det upptar lättläst och för ungdomen lämpad litteratur.

”Ett undantag synes dock böra göras för Julhelg, utgiven av Svenska kyrkans diakonistyrelsens förlag, vilket nog kan anses vara något tung för ungdomen här, varför det är fara att det ej blir läst”. (Folkhögskolans arkiv).

Femton år senare är bilden annan, bredden på urvalet är större. Då har det tillkommit tidskrifter som Foto, Hemslöjden, Husmodern, Jordan Runt, Röster i Radio, Svensk jakt m.m. Biblioteksstyrelsen yrkade på att utbudet skulle ökas med Det bästa, Husmodern och Idun men det blev avslag.

Under 1940-talet gick en uppmaning från Domkapitlet till skolstyrelserna i Luleå stifts finska församlingar,

”På förekommen anledning får domkapitlet härigenom erinra därom, att den sålunda översända litteraturen är avsedd att utdelas bland skoldistriktets ungdom till främjande av svensk språkkunskap, således icke till äldre personer i bygden. Domkapitlet anholder att meddelande härom lämnas till var och en, som får sig anförtrödd fördelning av i fråga kommande litteratur”.

Fortfarande 1951 skickar Luleå domkapitel ett urval av svenska böcker och tidskrifter som de fått från Nordiska kompaniets bokavdelning att spridas i finnbygden. Projektet med spridande av opolitiska tidningar och tidskrifter fortsatte ända fram till 1964 i olika former. Även länsstyrelsen i Norrbottens län hade nytta av sändningarna. Länsstyrelsen prenumererade på Norrland i ord och bild, Luleå stifts julbok, Blå bandet samt Norrbottens läns hembygdsförening till sin expedition.

Litteraturförmedling

Grenbiblioteken skickade in önskemål på litteratur som låntagarna efterfrågade. Här följer några axplock från 50-talets början. Från Aareavaara kom önskemål om böcker av Salje, Moberg, Nordh. Hemingway och så ett par böcker med speciellt kvinnligt intresse. Koutojärvi skriver

”15-16 års pojkar vill helst ha äventyrs och deckare, de är nästan de enda som läser utom några äldre damer. Böckerna kan lämnas i Kalixbussen som kör förbi Koutojärvi”.

Från byn Anttis kom önskemål om 30 böcker till klasserna 3–7 och läraren själv ville ha Moberg och Stina Aronsson. Stina Aronsson är det fler som önskar, Saivomuotka högst uppe i norr önskar förutom Stina Aronsson böcker om ”finnbygden här oppe”. I Lautakoski är det tio till tolv ungdomar i åldern fjorton till sjutton som läser och sju stycken tio till tolv år. Önskemålen kunde vara från vilket bibliotek som helst i Sverige under den här tiden.

Inköp av finsk litteratur

Efterfrågan på litteratur på finska var stor. Det cirkulerade en del finska böcker i systemet men utan att vara registrerade i katalogen vid Tornedalens bibliotek av hänsyn till stadgarna. 1931 tycks man haft en liten samling av finskspråkiga böcker, troligtvis donationer med religiöst innehåll. Dessa titlar finns inte med i den tryckta bokkatalogen som kom ut 1936 innehållande bokbeståndet vid Tornedalens bibliotek och skolans skolbibliotek. Katalogen är på 172 sidor, ett stort arbete med andra ord. Ur katalogen kunde låntagare beställa lån.

År 1937 kom önskemål om litteratur på finska och frågan hade sänts till länsstyrelsen. Landshövding Gärde skriver till biblioteksstyrelsen:

”Då jag för min del icke kan finna annat än att så lämpligen kunna ske, vill jag hemställa att denna fråga tas upp i biblioteksstyrelsen vid nästa inköp”.

Det finns inga protokollförda inköpsmöten bland handlingarna och jag har inte hittat något beslut i frågan. Skolinspektör Snell tar upp frågan 1943 och styrelsen lovar ta upp frågan om eventuell ändring i bibliotekets föreskrifter. Nästa gång frågan kommer upp i handlingar är 1947 när Sonja Wiebe köpt in litteratur på finska utan styrelsens beslut. Frågan tas upp i styrelsen, ”då utlåning av finsk litteratur ej ingick i den ursprungliga planen för verksamheten ställde sig styrelsen i viss mån tveksam, men beslöt att medge inköp i mindre omfattning av högklassig litteratur på finska”. Det här var elva år innan stadgarna ändrades 1957 och ordet svensk ströks ur stadgarna. Grannkommunen Hietaniemi bildade ett eget bibliotek 1947 med egna stadgar och med kommunalt anslag. Här köpte man in litteratur på finska från Torneå bokhandel i Finland från mitten av 1940-talet.

”Med anledning av att det i Hietaniemi finns en del från Finland inflyttade personer, som icke behärskar svenska språket, beslöt styrelsen på förslag av herr Hellman, att anskaffa några skönlitterära böcker på finska språket”.

kan man läsa i biblioteksstyrelsens protokoll från Hietaniemi. Biblioteket hade också vandringsbibliotek i 6 byar i Hietaniemi kommun där beståndet från folkbiblioteket i Hietaniemi cirkulerade.

Jag har inte hittat några tydliga förbud i protokollen mot att ha finsk litteratur på biblioteken. Styrelsen utgick troligtvis från stadgarna med tanke på statsbidragen. Att biblioteksfrågor hade tyngd påvisas av att landshövdingen i Norrbottens län fortfarande 1965 var ordförande i styrelsen för Tornedalens bibliotek.

Efter att språkdebatten ebbat ut på 50-talet började styrelsen ansöka om medel för att köpa in litteratur på finska. Då var också tiden mogen för kommunen att finansiera folkbiblioteket. I Kungl. Skolöverstyrelsens cirkulär den 30.10 1958 framhålls bl.a. följande

”Överstyrelsen vill erinra om att nya bestämmelser i december 1957 fastställts för Tornedalens bibliotek. Den inskränkande föreskriften, att anskaffningen av böcker skulle avse endast svenskspråkig litteratur, har härigenom borttagits. Då i överstyrelsens petita för budgetåret 1959/60 medel begärts för anskaffning av utländsk litteratur till här berörda bibliotek, avses i första hand en engångsanskaffning av litteratur på finska språket”.

Tornedalens bibliotek har genom åren utmärkts av hög kvalitet. Bibliotekets anseende bland befolkningen har varit högt. Genom åren har biblioteket visat på höga utlåningssiffror, ofta högst i Norrbotten och ett år till och med högst i riket. Det har funnits utbildade bibliotekarier sedan 1935 som arbetat enligt då gällande direktiv och stadgar. Före 1958 var det för spridande av svensk kultur och efter stadgeändringen då ordet svensk ströks från stadgarna

kunde man erbjuda också finsk litteratur till de låntagare som så önskade. 1958 inkom ett cirkulär från folkskoleinspektör William Snell, Skolöverstyrelsen, med information om att man nu kunde få statsbidrag för inköp av finsk litteratur. Efter att bestämmelserna ändrats beslöt man vid styrelsemötet i mars 1959 att centralbibliotekarie Olga Bardh, Luleå, i samråd med folkskoleinspektör Snell skulle köpa in finska böcker för 10-15 % av det totala anslaget.

Om Ossian Svensson

1918 anställdes Ossian Svensson som föreståndare. Han ansvarade också för skolans bibliotek. Svensson verkade vid folkhögskolan under 28 år, först som föreståndare och sista åren som rektor då dåvarande rektorn Carlström kom in i riksdagen. Svensson var omtyckt av befolkningen kan man läsa i lokaltidningarna. Hans stora intresse var böcker och folkbildning. Han var född i Blekinge men verkade sin mesta tid i Övertorneå. Han värnade om folkhögskolan som skolform och intresset för folkbildning ledde honom vidare till hembygdsforskning och samlande av litteratur som beskrev bygderna han verkade i. Han var systematisk i allt han företog sig. Han kritiserade ofta hur man hanterade vandringsbiblioteken från Luleås centralbibliotek. Litteraturlistorna saknade exempelvis årtal, vilket gjorde det svårt för biblioteken att veta hur aktuella böckerna var. Hans betydelse för Tornedalens bibliotek har varit helt avgörande. Stor del av hans yrkesverksamma tid gick till utvecklande av biblioteksverksamheten. Han dog i sin stuga i Puostijärvi 1946 och efterlämnade en privat samling innehållande närmare 1000 band av värdefull litteratur som blev grunden till det nuvarande Nordkalottbiblioteket. Utan Ossian Svensson hade vi inte haft det vi har idag. Samlingen är en unik litterär skatt om Nordkalotten innehållande litteratur på latin, engelska, tyska, franska, italienska, finska inköpta från olika antikvariat i Europa. Bibliotekarie Karin Främpling sammanställde en katalog över den Svenssonska samlingen.

Inflytelserika röster

Det fanns ett stort intresse från olika håll för Tornedalen och folkhögskolans arbete med att förmedla svensk kultur till finnbygden, speciellt under den infekterade språkdebatten under 1920- och 30-talen. Tornedalens folkhögskola besöktes av olika delegationer. I verksamhetsberättelserna kan man följa vilka som besökte skolan. Det var viktigt att visa upp sin verksamhet för politiker och myndigheter med inflytande. Det framgår i verksamhetsberättelsen att Gustav V hedrade Sveriges nordligaste folkhögskola år 1921.

”Skolans syfte är att sprida svensk språk och kultur och därmed mera ljus i dessa avlägsna och vidsträckta bygder, men på samma gång vara en barriär mot främmande inflytande från österled” (Redogörelse för Tornedalens folkhögskola.)

Eftersom länets landshövding satt i styrelsen för folkhögskolan och efter 1928 i styrelsen för Tornedalens bibliotek insåg man vikten av inflytelserika röster när det gällde statlig finansiering. När landshövding Malm talade vid skolans 25-årsjubileum 1924 nämnde han just detta.

Så hände sig att 1920-21 års regering kommo att sitta tre män som vid vitt skilda tider varit landshövdingar i Norrbottens län, nämligen von Sydow, Murray och Malm.”

(Redogörelse för Tornedalens folkhögskola)

Slutord

”Det betraktades nästan som ett handikapp att kunna tala och läsa finska. En person som var helt okunnig i finska, ummikko, ansågs rentav mera bildad än en tvåspråkig”.

Ragnar Lassinantti (Starbäck, 1982)

Jag har med mitt arbete gett en överblick över biblioteksväsendet i Tornedalen med fokus på Tornedalens bibliotek under tidsperioden 1900–1960. Den dåtida nationalistiska ideologin om

ett folk, en kultur och ett språk gjorde att Tornedalen sågs som ett problemområde i Sverige. Bildandet av Tornedalens bibliotek 1928 var ett sätt att komma åt problemet. Bibliotekets uppdrag blev att sprida god svensk litteratur i de finsktalande delarna av Norrbotten och därmed fungera som ett led i försvenskningens arbetet. Trots att det ända fram till 1957 stod i bibliotekets stadgar att just svensk litteratur skulle tillhandahållas fanns det en liten del finskspråkig litteratur i omlopp som man fått genom gåvor eller via depositioner från Luleå bibliotek. Den blev dock inte införlivad i beståndskatalogen, kanske som ett sätt att kringgå stadgarna. Frågan om inköp av finsk litteratur togs även upp vid styrelsemöten eftersom efterfrågan var stor men med hänsyn till stadgarna avstod man från inköp. Efter att språkdebatten ebbat ut på 50-talet började styrelsen ansöka om medel för att köpa in litteratur på finska.

Det skrivna ordet och litteraturen var ett verkningsfullt medel för att förmedla fosterländsk anda. För beslutsfattarna var det en utmaning att delar av den svenska befolkningen inte kunde svenska. Skolväsendets framväxt medförde stora förändringar i lokalsamhällena i hela landet och i synnerhet i Tornedalen med dess finsktalande befolkning. Många lärare kände sig frustrerade i sin lärargärning av att aldrig ens nå till en nivå då barnen kunde ge sig i kast med att skriva en uppsats. En storskalig satsning på läsning för folket i finnbygden drogs igång med hjälp av boksändningar på svenska språket, gratis tidningar, tidskrifter och generösa statsbidrag samt gåvor dels från välbeställda men också från olika bokförlag.

Grundandet av Tornedalens bibliotek 1928 är således unikt i Sverige och verksamhetens omfång imponerar. Biblioteket fick uppdraget att fungera som ett centralbibliotek för de finskspråkiga delarna av Tornedalen. Staten finansierade projektet och till sin hjälp att sprida svenskspråkig litteratur hade den institutioner och inflytelserika personer i regionen, inom kyrkan och på lokalplanet. De som bäst kände till de lokala nätverken var lokala präster, lärare och rektorerna vid Tornedalens folkhögskola.

Ytterligare vetenskaplig forskning i ämnet behöver göras. Domkapitlets arkiv i Härnösand innehåller många svar när det gäller kyrkans roll i försvenskningens arbetet. Luleå kommuns arkiv innehåller troligtvis lånejournaler, protokoll och handlingar som berör Tornedalens bibliotek från 1930-talet och framåt.

På ett effektivt sätt framtogs människorna i Tornedalen möjligheten att läsa litteratur på sitt modersmål. Man framtogs sitt skriftspråk och senare generationer kom att varken kunna läsa eller skriva det talade modersmålet. Idag är det vanligt att man har bibliotekskort på bägge sidor om gränsen.

Källor, litteratur

- Bergenudd, Linnea, (2020) Luleå folkbiblioteksutveckling ur ett genusperspektiv - med fokus på centralbibliotekarien Olga Bardh
Betänkande och förslag rörande folkskolväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län, (1921)
Borelius, Fredrik, (2008) Gångstigsbygden
Elenius, Lars, (2021) Både finsk och svensk : modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850-1939
Främling, Karin (1962) Katalog över Svenssonska samlingen
Hansson, Joacim, (2012) Folkets bibliotek

Katalog över Kukkola ungdomsförenings lånebibliotek=Luettelo Kukkolan nuorisoseuran lainakirjastosta ((1903)
Katalog över Tornedalens bibliotek (1936)
Lassinantti, Ragnar, (1965) Synpunkter och skildringar
Lindskog, Gerda Helena, (2010) Snölandets fattiga till hjälp : kvinnor och män kring Met Tornedalen nr. 3-4 (1988)
Norrbottnens arbetsstugor för barn 1903-1933
Lysebäck, Anna, Norrström, Lise-Lotte, (2000) Bokbussen - från dåtid till nutid
Necander, Maria, (2021) Folkbibliotekens utveckling: En kvalitativ innehållsanalys av politiska dokument 1899-1912
Ragnar Lassinantti i tal och skrift : ett urval, (2005) / redaktörer: Bengt Matti, Marita Mattsson Barsk
Redogörelse över Stiftelsen Tornedalens folkhögskola, 1899-1952
Slunga, Nils, (2000) Arbetsstugorna i norra Sverige
Slunga, Nils, (1965) Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten
Snell, William, (1976) Återblick
Starbäck, Carl Georg, (1982) Ur svenska historien : Ruotsin historiasta
Svanberg, Gustav, (1975) Haparanda lånebibliotek 1875-1975
Tenertz, Hugo,(1942) Folkundervisningens historia i Torne och Kalix älvdalar
Teners, Hugo, (1963) Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd
Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1899-1949, 1950
Tradition och förnyelse, (1999) redaktör Karl Pekkari

Dagens Nyheters arkiv

Diverse protokoll och handlingar vid Tornedalens bibliotek, Tornedalens folkhögskola, Övertorneå kommuns arkiv och Nordkalottbiblioteket

Intervju med Sven-Ola Hellmér, pensionerad länsbibliotekarie, 1975

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hb:diva-9692>

<https://sverigesradio.se/avsnitt/1670746> Bibliotekens svenska superhjärte – Valfrid Palmgren